

KAZVÎNÎ, Zekeriyâ b. Muhammed

KAZVÎNÎ, Zekeriyâ b. Muhammed

(زكريا بن محمد القزويني)

Ebû Yahyâ Cemâlüddin Zekeriyâ
b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni
(ö. 682/1283)

Ünlü coğrafyacı.

Rebülâhîr 598'de (Ocak 1202) Kazvîn'de doğdu. Ensârî ve Enesî nisbeleriyle de anılmasından soyunun ensardan Enes b. Mâlik'e dayandığı anlaşılmaktadır. Gençlik yıllarında tahsil için Dımaşk'a gitti ve orada Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile tanıştı (630/1233). Öğrenim hayatıyla ilgili pek az bilgi bulunmakla birlikte *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-İbâd* adlı eserinin çeşitli yerlerinden ve *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*'in müellif nüshasının kenarındaki bir kayıttan Musul'da Esîrüddin el-Ebherî'nin öğrencisi olduğu ve onu hendese ilminde en büyük üstat olarak tanıdığı öğrenilmektedir. Halife Müstansır-Billâh döneminin (1226-1242) sonlarına doğru Bağdat'a gitti ve Hille kadılığına tayin edildi. 652 (1254) yılında da kendisi istemediği halde Vâsîr kadılığına getirildi. Bu görevde iken Bağdat Hülâgû tarafından ele geçirildi (656/1258). Kazvînî Vâsîr'ta vefat etmiş (7 Muharrem 682/7 Nisan 1283) ve cenazesi Bağdat'a götürülerek orada toprağa verilmiştir. Batılılar'ın "Araplar'ın Plinius'u" dedikleri Kazvînî'nin eserlerini kaleme alırken kullandığı malzeme kendi gözlemlerinden çok o dönemde yaygın olan ve Helenistik çağından intikal eden bilgilere, ayrıca gezgin ve tâcirlerden işittiklerine dayanır.

Eserleri. 1. *'Acâ'ibü'l-mahlûkât** ve *ğarâ'ibü'l-mevcûdât*. Günümüze ulaşan ilk eserinden biri ve daha meşhuru olup İlhanlı veziri, münşi ve tarihçi Atâ Melik Cüveynî'ye sunulmuştur. Kahire'de tarihsiz bir baskısı yapılan eser Wüstenfeld tarafından neşredilmiş (Göttingen 1848), ayrıca Demîrî'nin *Ḥayâtü'l-ḥayevân*'inin kenarında (Kahire 1305) ve sonunda (Kahire 1398/1978) basılmıştır. Hermann Ethé eseri Almanca'ya çevirmiştir (Leipzig 1868). Eserin Farsça ve Türkçe'ye de çeşitli tercümeleri yapılmıştır. 2. *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-İbâd*. Bir önsöz ve üç mukaddimeden sonra yedi iklimin ele alındığı bir coğrafya kitabıdır. Aralarında Ebû el-Hâmid el-Girnâti, İbnü'l-Fakih, Yâkûb el-Hamevî, İbnü'd-Delâî, Ebû Dülef el-Hazrecî, Bîrûnî ve Mes'ûdî'nin eserlerinin de bulunduğu kırk dolayında kaynaktan istifade edilerek yazıldığı anlaşılır.

lan eserin önsözünde yeryüzü şekilleri, iklim çeşitleri, milletler ve ülkeler hakkında çeşitli bilgiler verilmekte, ayrıca her bölgedeki canlı ve cansız varlıkların sahip oldukları özelliklere, ilginç olaylara ve tarihî şahsiyetlere dikkat çekilerek yer yer bu şahsiyetlere ait menkıbeler anlatılmaktadır. Coğrafya kadar kültür tarihi açısından da önem taşıyan eserin birinci mukaddimesinde insanın sosyal bir varlık olduğu ve sosyalitesini ancak bir topluluk içinde gerçekleştirebileceği, bunun için de mesleklerin ve iş bölümünün gerekliliği üzerinde durulur. İkinci mukaddimede yeryüzünün çeşitli coğrafi bölgelere ve farklı iklimlere ayrılmasının varlık türleri üzerindeki etkileri, üçüncü mukaddimede Bîrûnî kaynak gösterilerek yerkürenin ekvatorla nasıl iki yarım küreye ayrıldığı, kuzey ve güney yarım kürelerin iklim açısından arzettikleri özellikler ve meskûn bölgeler hakkında bilgi verilir. Müellif yedi iklimin coğrafi dağılımını, her birinin saat farklarını, enlem ve boylam açısından konumlarını izah ettikten sonra bu bölgelerde yer alan başlıca şehirleri alfabetik düzen içinde tanıtır ve bu arada tarihleri, ilmi ve kültürel hayatlarıyla ilgili ilginç tesbitlerde bulunur. Eser, Anadolu'nun birçok şehir ve kasabası ile Orta Asya Türk boyları hakkında geniş bilgi vermesi açısından da önemlidir. *Âşârü'l-bilâd*'in ayrı ayrı kaleme alınmış iki şekli bulunmaktadır. Bunlardan ilki 661'de (1263) telif edilen *'Acâ'ibü'l-büldân* (Berlin, Staatsbibliothek, nr. 6043), ikincisi 674 (1275) tarihli *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-İbâd*'dir. İlim âleminde asıl itibar gören ve Wüstenfeld tarafından neşredilen edisyon (*Geography / Cosmography, II: Âthâr al-bilâd*, Göttingen 1848) ikincisidir. Dâru Sâdır'ın baskısı (Beyrut 1380/1960) Wüstenfeld neşrinin tıpkıbasımı mahiyetindedir. *Âşârü'l-bilâd*, 806 (1403) yılında Abdürreşîd b. Sâlih b. Nûrî et-Tabîb el-Bakûvî tarafından *Telhîşü'l-Âşâr ve 'acâ'ibü'l-melikî'l-kaḥhâr* adıyla özetlenmiş, Joseph de Guignes, Farsça'ya da çevrilmiş olan bu telhisin Fransızca bir tercümesini neşretmiştir (*Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, Paris 1788, II, 386-545). *Telhîşü'l-Âşâr*'ı ayrıca Ziyâeddin Bünyatof tahkiki metin halinde yayımlamıştır (Moskova 1971). *Âşârü'l-bilâd*'in XVII. yüzyılda Muhammed Murad b. Abdurrahman tarafından yapılan Farsça tercümesi neşredilmiş (Tahran 1371 hş.), eserdeki Türkler'le ilgili bazı kısımlarda Ramazan Şeşen tarafından Beyrut 1960 baskısı-

na dayanılarak Türkçe'ye çevrilmiştir (bk. bibl.).

Zirikî, Kazvînî'ye *Ḥıtaṭu Mısr* adında bir eser daha nisbet etmekteyse de (*el-A'lâm*, III, 46) diğer kaynaklarda buna rastlanmamaktadır. *Müfîdü'l-ʿulûm ve mübîdü'l-hümûm* adlı eserle (Kahire 1310, 1323, 1331, 1353; Dımaşk 1323) onun bir bölümü olan *el-Mekârim ve'l-mefâḥir* (Kahire 1354) adındaki risâle Ebû Bekir el-Hârizmî'ye nisbet edilerek birçok defa yayımlanmışsa da M. Abdülkâdir Atâ eserin Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî'ye ait olduğunu ispat etmiş ve dört yazma nüshasına dayanarak ilmi neşrini gerçekleştirmiştir (Beyrut 1405/1985).

BİBLİYOGRAFYA :

Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (nşr. Dâru Sâdır); İbnü'l-Fuvâtî, *Telhîşu Mecma'i'l-âdâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Dımaşk 1963, IV/2, s. 725; Safedî, *el-Vâfi*, XIV, 206; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, V, 365; Ali Paşa Mübârek, *el-Ḥıtaṭu't-Tevfikiyeye*, Kahire 1306, X, 83; Serkis, *Mu'cem*, II, 1507-1508; Brockelmann, *GAL*, I, 481; *Suppl.*, I, 882-883; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 46; Azzâvî, *et-Ta'rîf bi'l-mü'errihîn fi 'ahdi'l-Moğol ve'l-Türkmân*, Bağdad 1376/1957, I, 114-116; Sarton, *Introduction*, II/2, s. 868-870; S. Maqbul Ahmad, "al-Qazwini", *DSB*, XI, 230-233; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 144-152; M. Kowalska, "The Sources of al-Qazwini's *Âthâr al-Bilâd*", *FO*, VIII (1967), s. 41-48; Streck, "Kazvîni", *JA*, VI, 528-532; T. Lewicki, "al-Qazwini", *EI*² (İng.), IV, 865-867.

 Cevat İzgi
KAZZÂZ

(القزاز)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer
b. Ahmed el-Kazzâz
el-Kayrevânî et-Temimî en-Nahvî
(ö. 412/1021)

Arap dili âlimi, edip ve şair.

321 (933) veya 322 yılında Kayrevan'da doğdu. Kazzâz el-Kayrevânî ve Kazzâz en-Nahvî diye tanınır. Öğrencisi İbn Reşîk'in onu hiçbir eserinde "Kazzâz" (ipekçi) lakabıyla anmaması, ayrıca diğer kaynaklarda ipekçilikle meşgul olduğunun kaydedilmemesi bu kelimenin "Kuzzâz" (kursuz, nazik, kibar) olabileceğini düşündürmektedir.

Kazzâz, Kayrevan'da Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed ed-Derâvîni, Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Vezzân İbrâhîm b. Osman el-Kayrevânî ve Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ebû Sehl el-Huşenî gibi âlimlerden lu-

gat, nahiv ve aruz dersleri aldı. Genç yaşta gittiği Mısır'da Fâtımî halifelerinden Muiz-Lidînillâh ve Azîz-Billâh'ın hizmetinde bulundu. Lugata ve nahve dair bazı kitaplarını bu sırada kaleme alan Kazzâz halifelerin takdirini kazandı. Bir rivayete göre Halife Azîz-Billâh'ın ölümünden (386/996) sonra Kayrevan'a gitmiş (Abduh Abdülazîz Kalkile, s. 66); diğer bir rivayete göre ise halifenin vefatından önce hacca gitmek üzere Mısır'dan ayrılmış, hac dönüşü Irak'ta Hasan b. Bişr el-Âmidî başta olmak üzere dil ve edebiyat âlimleriyle görüştüğünden sonra Kayrevan'a dönmüştür (Müncî el-Kâ'bî, s. 33). Kazzâz, hayatının son yıllarında Zirî hânedanından Muiz b. Bâdis'in ihsanlarına nâil oldu ve Kayrevan'da vefat etti. Nahiv, lugat ve edebiyatta "Kayrevan'ın şeyhi" olarak anılan Kazzâz'ın çeşitli kitapları ile biyografisine yer verilen kaynaklar vasıtasıyla günümüze ulaşan şiirlerinden, bu alanda üstün bir yeteneğe sahip olduğu anlaşılmalıdır.

Yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı eserlerle Kazzâz, Zirîler dönemindeki Kayrevan edebî ekolünde yönlendirici bir rol oynamıştır. Çoğu Arap edebiyatında tanınmış olan İbn Reşîk el-Kayrevânî, İbn Şeref el-Kayrevânî, İbnü'r-Rebib diye bilinen Hasan b. Muhammed et-Temimî, Mekkî b. Ebû Tâlib, Abdurrahman b. Abdullâh el-Mutarriz, İbnü'l-Ber, İbrâhim b. Sadaka el-Gırnâtî ve Ebû Amr et-Teyyârî onun öğrencileri arasında yer alır.

Eserleri. 1. *Darâ'irü'l-Şîr* (Mâ yecûzû li'l-Şâ'ir fi'l-Zarûre). Vezin, kafiye ve diğer bazı zaruretler sebebiyle şairlerin kural dışı kullanım ve tasarruflarına dair olan eseri, Müncî el-Kâ'bî (Tunus 1971), Muhammed Zağlûl Sellâm ve Muhammed Mustafa Heddâre ile (İskenderiye 1973) Ramazan Abdüttewvâb ve Selâhaddin el-Hâdî (Kahire 1412/1992) neşretmiştir. 2. *el-Aşerât fi'l-luğa*. Yaklaşık on veya daha fazla anlamı olan kelimelerin derlendiği bir sözlüktür. Müellif bu kitabında

Gulâmu Sa'leb'in aynı konudaki eserini örnek almıştır. İlk defa Sayda'da (Lübnan) basılan eseri (1344) Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Mâ lem-yünşer min Kitâbi'l-Aşerât li'l-Kazzâz el-Kayrevânî* adlı çalışmasıyla tamamlamıştır (Bağdad 1988). Kitabı ayrıca Yahyâ Abdurraûf Cebr de neşretmiştir (Amman 1404/1984). 3. *el-Hulâ ve'l-Şîyât* (Kitâb fihi zikru şey'in mine'l-hulâ). İnsan vücudunun ve organlarının renk, boy, şekil, güzellik, çirkinlik ve kusur gibi özelliklerine dair olan eserin başındaki ifadelerden köle tâcirlerinin işini kolaylaştırmak için kaleme alındığı anlaşılmaktadır (nşr. Tâhir en-Na'sân ve Ahmed Kadri Kılânî, Sayda 1341/1922). 4. *el-Müşelleş*. Arapça'da bir hareke farkıyla üç değişik kelime oluşturan kalıplarla ilgili bir sözlüktür. Kutrub'un *Müşelleşât*'ından sonra bu alanda zamanımıza ulaşan ikinci eser olup önemli bir tarihi belge niteliğindedir. Baştan üçte bir kadarı eskiş doksan altı varaklık bir nüshası Meşhed Âsitân-ı Kuds Kütüphanesi'ndedir (nr. 2754). Salâh el-Fertûsî eserin müselles fiillerle ilgili son bölümünü yayımlamıştır (bk. bibl.). 5. *el-Câmi'* (fi'l-luğa). Kazzâz'ın en tanınmış eseri olup Halife Azîz-Billâh'ın emriyle yazılmıştır. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa'sına* benzediği kaydedilen kitap İbn Manzûr, Firûzâbâdî, Zebîdî başta olmak üzere birçok lugat ve nahiv âliminin eserlerine kaynak olmuştur (Sezgin, VIII, 250). 6. *el-Hurûf*. Kazzâz, 1000 varak hacminde olduğu rivayet edilen Arapça edatlara dair bu eserini de 361 (972) yılında Azîz-Billâh'ın isteğiyle kaleme almıştır (İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 86).

Kazzâz'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *İ'râbü'd-Düreydiyye ve şerhuhâ* (İbn Düreyd'in memdûd ve maksûr isimlere dair *el-Makşûre* adlı kasidesinin şerh ve tahlilidir), *el-Mi'ât* (*el-Aşerât*'in benzeri bir çalışmadır), *el-Mu'teriz*, *el-Müfterik*, *et-Ta'rîz*

ve't-tasrih, *Şerhu Risâleti'l-belâğa*, *Mâ uḥiẓe 'ale'l-Mütenebbî (mine'l-laḥni ve'l-ğalat)*, *Ebyât(ü'l-)me'âni fi şîri'l-Mütenebbî*, *Me'âni'l-Şîr*, *Şerhu Risâleti'l-Şeyḥ Ebî Ca'fer el-Adevî*, *Edebü's-sultân ve't-te'eddüb lehû*, *Ġarîbü'l-Buḥârî*, *el-Me'âlim*, *ed-Dâd ve'z-zâ'*, *el-Kelimâtü'l-müşâkiletü'l-şuver*. Müncî el-Kâ'bî hakkında *el-Kazzâz el-Kayrevânî: Ḥayatühû ve âşâruh* adıyla bir kitap yayımlamıştır (Tunus 1968).

BİBLİYOGRAFYA :

Kazzâz, *Mâ yecûzû li'l-Şâ'ir fi'l-Zarûre* (nşr. Ramazan Abdüttewvâb – Selâhaddin el-Hâdî), Kahire 1412/1992, neşredenlerin girişi, s. 15-28; a.mlf., *el-Aşerât fi'l-luğa* (nşr. Yahyâ Abdurraûf Cebr), Amman 1404/1984, neşredenlerin girişi, s. 6-13; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1374/1955, I, 72, 107, 131, 155, 174, 183; II, 78, 85, 186-188, 245; a.mlf., *Ünmüze'z-zamân fi şu'arâ'l-Kayrevân* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Tunus 1406/1986, s. 365-369; İbn Hayr. *Fehrese*, Bağdad, ts. (Mektebetü'l-müsenne), s. 362-363; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, XVIII, 105-109; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 84-87; a.mlf., *el-Muhammedün mine'l-Şu'arâ'* (nşr. Riyâd Abdülhamîd Murâd), Beyrut 1408/1988, s. 261-262; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. A. Bel – M. Ben Cheneb), Cezayir 1920, s. 163; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 374-376; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 539; Sezgin, *GAS*, VIII, 62, 250; Müncî el-Kâ'bî, *el-Kazzâz el-Kayrevânî: Ḥayatühû ve âşâruh*, Tunus 1968; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 312; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, IV, 351-354, 374; Abduh Abdülazîz Kalkile, *el-Belâtu'l-edebî li'l-Mu'iz b. Bâdis*, Riyad 1403/1983, s. 65-75; Ahmed Hasan Ferhât, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîrühü'l-Kur'ân*, Amman 1404/1984, s. 56-57; Salâh el-Fertûsî, "Evrâk min Kitâbi'l-Müşelles", *el-Mevrid*, XII/3, Bağdad 1983, s. 301-316; Ch. Bouyahia, "al-Kazzâz", *EI* (İng.), IV, 867.

☞ MUSTAFA KILIÇLI

KAZZÂZ HASAN ÇELEBİ

(bk. HASAN ÇELEBİ, Kazzâz).

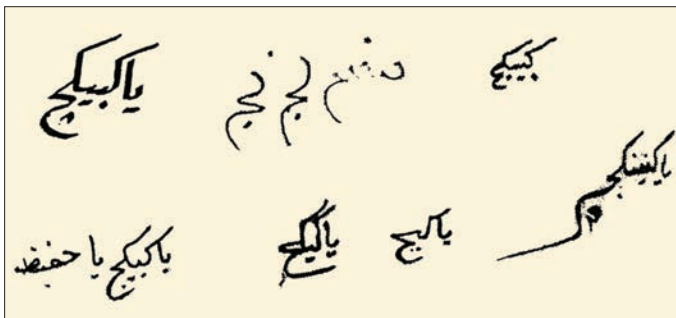
KEBÂİR

(bk. KEBİRE).

KEBİKEC

El yazması kitapları güvelerden korumak için üzerlerine yazılan ve tılsımlı olduğuna inanılan kelime.

Kitapların genellikle ilk sayfasına "kebîkec", "yâ kebîkec", "yâ hafiz yâ kebîkec" gibi ibarelerle yazılan kelimenin, Süryânîce'de haşeratı yok etmekle görevli bir meleğin veya kitap kurtları şeyhinin adı

Çesitli
kebîkec
örnekleri